

Wetenschapsfilosofie, plausibiliteit en objectiviteit: een paar notities

Commentaar op het essay van Reinoud Bosch

Adri Smaling*

Wetenschapsfilosofie en methodologie hebben connecties. Zo bestaat er bijvoorbeeld een verband tussen de hermeneutische wetenschapsfilosofie en de gefundeerde-theoriebenadering. In dit geval loopt de connectie via de sociaalwetenschappelijke stroming van het symbolisch interactionisme. Maar zulke connecties zijn in het algemeen niet een-op-een. Je kunt niet zomaar inzichten en opvattingen uit het wetenschapsfilosofische domein vertalen of transporteren naar het methodologische domein. Het kan immers best zo zijn dat een kwalitatieve onderzoeker goed onderzoek doet zonder veel kennis van en reflectie over de eventuele wetenschapsfilosofische implicaties van het onderzoek. Het is trouwens maar de vraag of deze implicaties wel altijd zo duidelijk zijn. Maar zulke kennis en reflectie zouden de wetenschappelijkheid van een onderzoeker wel vergroten omdat hij of zij bepaalde keuzes dan uitgebreider kan verantwoorden en meer inzicht heeft in de aard van de verworven kennis en in de sterkte van kennis-aanspraken. Een onderzoeksrapport kan heel goed zijn zonder wetenschapsfilosofische rechtvaardiging of inkadering, maar toch zouden deze iets aan de wetenschappelijkheid ervan toevoegen. Niet voor niets bevatten universitaire studies, vooral de sociaalwetenschappelijke, vrijwel steeds ook een cursus wetenschapsfilosofie. Het gaat op de universiteit niet alleen om 'know how', maar ook of vooral om 'know why'. De poging van Reinoud Bosch om van enkele centrale noties in kwalitatief onderzoek de (mogelijke) wetenschapsfilosofische achtergronden en historische wortels te laten zien, verwelkom ik dan ook. Dit is niet verwonderlijk als we letten op het eerste hoofdstuk van de bundel *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (zie De Boer & Smaling, 2011), waarin verscheidene wetenschapsfilosofische posities, metatheoretische stromingen binnen de sociale wetenschappen, methodologische benaderingen en soorten van planning en uitvoering van kwalitatief onderzoek en hun onderlinge relaties worden besproken.

Maar het domein van wetenschapsfilosofie, het domein van methodologie en zeker ook het domein van praktische planning en uitvoering van onderzoek zijn te verschillend om steeds elkaars spiegelbeeld te kunnen zijn. Laat ik twee voorbeelden noemen. In het eerste voorbeeld, het empirisch fenomenologisch onderzoek volgens Maso (2011), is er een zeer sterke connectie en in het tweede voorbeeld, het kwalitatieve surveyonderzoek volgens Jansen (2011), is er een zwakke connectie. De versie van empirisch fenomenologisch onderzoek die Maso voor-

* Adri Smaling is gepensioneerd als hoogleraar methodeleer aan de Universiteit voor Humanistiek. E-mail: a.smaling@uvh.nl.

stelt en ook in praktijk heeft gebracht, is de consequentie die hij trekt uit een uitspraak van de fenomenologisch filosoof Husserl: 'We zullen bewuste ervaringen beschouwen in de concrete volheid en volledigheid waarin ze in hun concrete context, de stroom van ervaringen, voorkomen.' Maso maakt deze uitspraak tot de kern van zijn methodologie en onderzoekspraktijk. Daarentegen komt in het artikel van Jansen geen woord over filosofie voor. En er is ook niet een directe en specifieke link te leggen.

Laat ik een onderwerp uit het artikel van Bosch zelf nemen, objectiviteit. Bosch zegt dat in de wetenschapsfilosofie zo langzamerhand 'objectieve kennis' en 'objectieve waarneming' als niet bestaand of als onmogelijk worden gezien; en dat de opvatting dat je 'objectieve beweringen' kunt doen steeds meer als niet te rechtvaardigen wordt gezien. Bosch zegt dan dat ons niets anders overblijft dan een gevoel van plausibiliteit. Behalve dat Bosch hier onnodig over een gevoel spreekt, vind ik dat hij te veel in de sfeer van de wetenschapsfilosofie blijft hangen en zich in zijn betoog te zeer beperkt tot 'objectieve beweringen'. Ik ben namelijk van mening dat er plaats is voor objectiviteit als methodologisch beginsel. Objectiviteit vat ik dan op als recht doen aan het object van onderzoek (zie Smaling, 1987). Dit recht doen kan slechts een streven zijn: een onderzoeker, een onderzoeksteam, kan nooit in absolute of volledige zin recht doen aan een object van onderzoek, bijvoorbeeld Marokkaanse straatjongens in Amsterdam Nieuw-West (vergelijk De Jong, 2011). Een object van onderzoek is aanvankelijk deels wel bekend, anders zou men niet eens weten wat men onderzoekt, maar deels ook onbekend, anders zou het onderzoek niet nodig zijn. Gaande het onderzoek kunnen de kennis en het begrip van het object toenemen, om na afloop van het onderzoek hopelijk flink te zijn toegenomen. Recht doen aan het object van onderzoek betekent dat de onderzoeker ernaar streeft zo veel mogelijk, binnen de probleemstelling van het onderzoek, te weten te komen over het beoogde object, in ons geval Marokkaanse straatjongens in Amsterdam Nieuw-West. En niet over iets anders. Ook niet (alleen) over eigen ervaringen, eigen gedachten, persoonlijke voorkeuren en associaties, hoewel deze wel toegangen tot het object van onderzoek kunnen vormen. Objectiviteit als methodologisch beginsel is een regulatief principe, zij geeft de richting aan die de onderzoeker moet volgen en ook de paden die vermeden moeten worden. Maar het zal nooit lukken volledig recht te doen aan het object van onderzoek. Dit maakt het regulatieve principe tot een contrafactisch principe: het streven is recht te doen aan het object van onderzoek, maar dit is een streven 'tegen de feiten in'. De subjectiviteit van de onderzoeker op het wetenschapsfilosofische vlak (denk bijvoorbeeld aan het fysiologisch apparaat, de algemeen psychologische opmaak en de cultureel-historische context) hoeft haar of hem niet te verhinderen op het vlak van de planning en uitvoering van het onderzoek zo veel als mogelijk de eigen vertroebelende vooroordelen en andere hinderlijke factoren onder controle te houden of expliciet te 'verrekenen', ook al lukt dit nooit voor honderd procent. Er zijn twee soorten vooroordelen en vooronderstellingen. Ten eerste zijn er de onvermijdbare vooroordelen en niet bewust te maken vooronderstellingen, die trouwens juist ook nodig kunnen zijn als een soort eerste houvast, een uitgangspunt voor het vermeerderen of verbeter-

ren van kennis. Ten tweede zijn er de vermijdbare vooroordelen en bewust te maken vooronderstellingen. Het objectiviteitsstreven op het methodologische vlak gaat alleen over de vermijdbare en de bewust te maken hinderlijke aangelegenheden. Voor dit streven naar objectiviteit in het methodologische domein maakt het niet uit of de onderzoeker wetenschapsfilosofisch gezien nu meer constructivist of meer realistisch is. Met andere woorden: het methodologische domein is relatief autonoom.

Bosch schuift als alternatief voor objectiviteit plausibiliteit naar voren. Er is niets mis met plausibiliteit. Naar mijn mening is plausibiliteit in wetenschappelijk onderzoek een uitstekend algemeen basisstreven. Het plausibiliteitsprincipe is al heel oud. Nog steeds schrijft men over de plausibiliteitstheorie van Carneades van Cyrene (circa 213-128 v.Chr.). Iets is plausibel als het ervaren wordt als waar (het hoeft dus niet echt waar te zijn); het is meer plausibel als het als waar wordt ervaren én consistent is met andere ervaringen die als waar worden ervaren; en het is nog plausibeler als het als waar wordt ervaren, consistent is met andere ervaringen die ook als waar worden ervaren én ook nog eens empirische toetsen heeft doorstaan. Ik voeg er een vierde criterium aan toe, min of meer gesteund door Walton (2001), die het heeft over de dialogische context van de drie genoemde criteria. Deze dialogische context transformeer ik hier tot de eis van intersubjectieve navolgbaarheid. Plausibiliteitsstreven dat aan deze vier criteria voldoet, lijkt mij een zeer goede kandidaat voor een methodologisch basisprincipe, een minimumeis voor empirisch onderzoek dat wetenschappelijk moet zijn. Maar het plausibiliteitsprincipe, ook in de betekenis die Bosch eraan geeft, is te algemeen, er ontbreekt een focus, een doel, een object. Ik mis ook een precisering, namelijk dat recht moet worden gedaan aan het te onderzoeken object. Naar mijn mening kan objectiviteit als methodologisch beginsel in de betekenis van recht doen aan het object van onderzoek niet worden gemist. En het streven naar objectiviteit op het vlak van de praktische planning en uitvoering van onderzoek houdt niet per se een wetenschapsfilosofisch realisme in. Men kan desgewenst het recht doen aan het object van studie ook als een sociale constructie zien.

Literatuur

- Boer, F. de & Smaling, A. (red.) (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Jansen, H. (2011). De kwalitatieve survey. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 179-188). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Jong, J.D. de (2011). Een open vizier. *KWALON*, 16(3), 32-36.
- Maso, I. (2011). Empirisch fenomenologisch onderzoek. In: F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 115-120). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Smaling, A. (1987). *Methodologische objectiviteit en kwalitatief onderzoek*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Walton, D.N. (2001). Abductive, presumptive and plausible arguments. *Informal Logic*, 21(2), 141-169.